

De taaltoestand in het Belgische leger, 1830-1914

LUC COENEN en LUC DE VOS¹

Vanaf het ontstaan van België wordt het leger vrij vaak voorgesteld als één der meest verfranse staatsinstellingen. Was dit ook zo? Was die miskenning van de taal der meerderheid zo volledig als gewoonlijk wordt aangenomen? Liep de taalwetgeving m.b.t. de krijgsmacht achter op de ontwikkelingen in andere sectoren van het openbaar leven in België? Bij het beantwoorden van deze vragen zal meteen blijken of het leger al dan niet om propagandistische redenen het slachtoffer is geworden van mythen en legenden in de historiografie.

Over de taalkwestie in het leger waren tot nu toe slechts beknopte algemene overzichten beschikbaar², evenals enkele artikels of onuitgegeven verhandelingen die eerder korte perioden behandelden. Het valt onmiddellijk op dat een aantal aspecten nog nooit het voorwerp waren van enige diepgaande studie. Het is onze bedoeling in een reeks bijdragen de taalproblematiek in de Belgische krijgsmacht te onderzoeken vanaf 1830 tot heden. We laten hierbij de Burgerwacht en de Rijkswacht buiten beschouwing³. In deze eerste bijdrage beperken we ons tot de periode van 1830 tot 1914⁴.

1. De auteurs Lic. Luc Coenen en Prof. Dr. Luc De Vos zijn respectievelijk wetenschappelijk medewerker en docent bij de Leerstoel Geschiedenis van de Koninklijke Militaire School.

2. W. VAN DEN STEENE, art. *Taalwetgeving. C. Leger*, *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (EVB)*, dl. II, 1975, pp. 1619-1628.

3. De Burgerwacht kreeg vanuit het oogpunt van de taalwetgeving al heel wat belangstelling: E. A. JACOBS, *L'emploi des langues à la garde civique*, in: *Akten van het colloquium over de Belgische Krijgsgeschiedenis*, Brussel, 1981, pp. 403-436 en concreet voor de Antwerpse situatie R. COENEN, *De politieke en sociale gebondenheid van de Antwerpse Burgerwacht 1830-1914*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis (BTMG)*, XIX (1979), pp. 340-350. In tegenstelling tot de Burgerwacht is er voor de Rijkswacht op het gebied van taalwetgeving niets voorhanden. Wij kunnen enkel verwijzen naar *Geschiedenis van de Rijkswacht*, Brussel, 1979-1980.

4. Wij baseerden ons hierbij vooral op L. DE VOS, *De smeltkroes. De Belgische krijgsmacht als natievormende factor, 1830-1885*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis (BTNG)*, XV (1984), pp. 421-460 en L. DE VOS, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving 1830-1914*, (*Centrum voor Militaire Geschiedenis*, dl. XX), Brussel, 1985, 480 p. Voor de taalwet van 1913 verwijzen we in het bijzonder naar P. HOUBEN, *De strijd om de taalwet van 1913 op het leger*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1980, 139 p., en H. VAN VELT-HOVEN, *De Vlaamse kwestie 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden*, (*Standen en Landen*, dl. LXXIV), Kortrijk-Heule, 1982, pp. 299-321.

1. De beginperiode : het Frans als commandotaal

Reeds op 16 oktober 1830 bepaalde het Voorlopig Bewind, dat het Frans de enige commandotaal zou zijn voor de pas opgerichte krijgsmacht⁵. Amper elf dagen later, op 27 oktober 1830, werd een nieuw besluit uitgevaardigd, dat hieraan toevoegde dat het Frans ook de enige taal zou zijn in de militaire administratie⁶. Het gebruik van één enkele taal speelde sinds de Franse revolutie een belangrijke rol in het nationaal bewustzijn. De opvatting dat in het leger slechts één enkele bevelvoeringstaal mogelijk was, bleef overheersend tot na de Eerste Wereldoorlog.

Ondanks haar officiële autoriteit was er in de Belgische krijgsmacht toch ook een continuïteit met het verleden. Ongeveer 20 % van de officieren en 40 % van de onderofficieren van het nieuwe Belgische leger waren afkomstig uit het in het Nederlands bevolen leger van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Het hoeft geen betoog dat dit leger overwegend Nederlandstalig was. Tot in 1845 kwamen in het Staatsblad teksten i.v.m. het leger in het Nederlands voor⁷. Ook in de *Code de justice et de discipline militaire* van 1851 vindt men nog een aantal artikelen met Nederlandse vertaling. De auteur noteerde daarbij: „l'art. ... n'étant pas très exactement (sic) traduit, nous croyons utile de donner le texte Hollandais”. Het ging hier om een tekst die de revolutie van 1830 had overleefd. Dit feit bewijst dat de auteur de kennis van het Nederlands veronderstelde bij een ruim deel van het officierenkorps.

De eenheden werden in de jaren dertig nog steeds — zoals ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden — regionaal gerekruteerd⁸. Maar ze werden zo dikwijls verplaatst, dat de soldaten toch vaak ver van huis gekazerneerd waren. De regionale rekrutering leidde ongetwijfeld tot een feitelijk gebruik van het Nederlands, zoals het Frans ook tegen alle richtlijnen in tussen 1814 en 1830 gebruikt werd in vele Waalse eenheden. Eens te meer geen plotselinge breuk met het verleden, maar een langzame overgang. Daar de grote meerderheid der Vlaamse soldaten geen Frans kenden, was de legeroverheid genoodzaakt voor de alledaagse mededelingen ook het Nederlands — of wat er voor doorging — te gebruiken. De verslagen van artsen tonen aan, dat de Vlaamse zieken zich in de

5. *Bulletin des arrêtés et actes du Gouvernement provisoire de la Belgique*, 26.X.1830, p. 3 ; 3.XI.1830, p. 6.

6. F. BERGES, *Wet betreffende het gebruik der talen bij het leger*, onuitgegeven verhandeling, School der Militaire Administrateurs, Brussel, 1973, p. 10.

7. *Bulletin officiel des décrets du Congrès national de la Belgique et des arrêtés du pouvoir exécutif*, 28.XII.1830, p. 727 ; *Bulletin officiel des lois et Arrêtés Royaux de la Belgique*, 1.I.1845, p. 1.

8. L. DE VOS, *Het effectief*, p. 88-89.

eigen taal uitdrukten⁹. Ook de tijdgenoten constateerden, dat meer dan de helft van de rekruten Vlamingen waren, die niet de minste notie hadden van het Frans¹⁰. Vanaf 1833 verzocht de Minister van Oorlog dan ook herhaaldelijk de legeroversten om bij de opleiding van de soldaten rekening te houden met de Vlaamse soldaten die geen Frans kenden, en hij drong er bij de uit het Franstalige landsgedeelte afkomstige officieren op aan, dat zij een inspanning zouden doen om het Nederlands aan te leren. Deze circulaires hielden nooit een uitdrukkelijk bevel in en werden dan ook beschouwd als een verzoek waaraan geen enkele verplichting of sanctie was verbonden¹¹.

Hoe de bevolking op de achteruitstelling van de moedertaal reageerde, drukte E. Zetternam als volgt uit: „Zonderling was het om zien hoe onze broeders met open mond naar die vreemde plakaten opkeken, en hoe zij misnoegd de schouders ophaalden, als zij begrepen hadden, dat het landsbestuur tot hen niet meer sprak”¹².

Toch schreef het eerste programma van de Militaire School alleen de kennis van het Frans voor. Ook de wet van 18 juni 1836 betreffende „l'avancement des officiers” gewaagde niet van de kennis van het Nederlands voor officieren. Dit had als gevolg dat bijna uitsluitend Franstaligen van huis uit in de nieuwe kaders tot officier bevorderd werden. Bij de benoeming tot onderluitenant in 1836 bleken er van de 23 nieuwe officieren 18 afkomstig te zijn uit Waalse provincies, 2 uit Brabant, 2 uit Leuven en 1 uit Gent. Daarnaast kwamen buitenlanders, vooral Fransen en Polen, het al bestaande ééntalig karakter van de krijgsmacht versterken. Om zijn numeriek en organisatorisch zwak leger te versterken deed Leopold I een beroep op Franse stafofficieren, artilleristen, cavalerie- en genieofficieren. Frankrijk beschikte immers na de Napoleontische veldtochten nog over een overvloed van geoefende militairen. De mislukte Poolse opstand van 29 november 1830 tot 12 mei 1831 leverde België ook nog enkele min of meer Franssprekende Poolse officieren op. Zo bevonden er zich eens te meer naar Ancien Régime-traditie een aantal vreemdelingen in het Belgische officierenkorps¹³.

9. (H.) GOUZEE, *Rapports sur les constitutions météorologiques et les maladies régnantes observées à l'hôpital militaire d'Anvers*, in: *Archives de médecine militaire, journal des sciences médicales, pharmaceutiques et vétérinaires*, II (1848), p. 25.

10. M. AMBROSY, *Considérations sur les écoles régimentaires*, in: *La Revue Militaire Belge*, IX (1841), p. 38.

11. P. HOUBIN, *o.c.*, p. 9-20.

12. E. ZETTERNAM, *Iets over Vlaamsche beschaving*, (*Verzamelde Werken*, dl. II), Antwerpen, 1876, p. 978. E. Zetternam was het pseudoniem voor de Vlaamse sociaal bewogen auteur J.J. Diricksens (1826-1855). Zijn romans getuigen van een zekere bekendheid met het leger: hij was immers van 1847 tot 1849 militair, achtereenvolgens te Antwerpen, Aalst en Dendermonde. Cfr. M. OUKHOW, art. *Zetternam, Eugeen*, *EVB*, dl. II, 1975, pp. 2097-2098.

13. In 1833 telde het Belgische leger 2.407 officieren, onder wie 148 vreemdelingen waren, w.o. 114 Fransen. Maximaal waren er 35 Polen. In 1839 bleven er nog slechts 37 buitenlandse officieren

Daarnaast verbleven er tussen 1832 en 1839 ook enkele honderden buitenlanders als soldaten in ons land ¹⁴.

Alhoewel de Fransen numeriek niet talrijk waren, bekleedden ze heel dikwijls sleutelposities; zo waren in 1833 drie op tien divisiegeneraals zuiderburen. Generaal L. Evain werd minister van Oorlog en F. Desprez stafchef. Het was J.-J. Chapelié die in 1834 aan het hoofd kwam te staan van de pas opgerichte Militaire School en daar bleef tot 1863.

In 1837 wilde de regering, daartoe aangemaand door de volksvertegenwoordiging, overgaan tot de wettelijke regeling van het statuut van de Militaire School. Het liberale kamerlid F. Delanghe diende een amendement op het regeringsontwerp in om de studie van het Nederlands verplicht te stellen. Daarop kwamen heel wat reacties los, maar uiteindelijk aanvaardde een meerderheid het amendement ¹⁵. Artikel 4 van de wet van 1838 *Loi organique de l'état de l'école militaire* bepaalde dat „Les éléments de la langue flamande” gegeven zouden worden ¹⁶. Ook in het programma van de Compagnie voor troepskinderen (kinderen van beroepsmilitairen) vonden we, vanaf de oprichting in 1847 af, naast het Frans altijd het Nederlands vermeld. Wel bleek het Frans, naar de punten afgemeten, ongeveer tweemaal zo belangrijk te zijn als het Nederlands. De school leefde ongetwijfeld in een Franstalig klimaat, maar het Nederlands werd, wellicht om utilitaristische redenen, zeker niet verwaarloosd. Meer zelfs, zeer weinig scholen in het Nederlandstalig landsgedeelte hechtten zoveel belang aan de kennis van het Nederlands ¹⁷.

2. Eerste Vlaamse reacties

In 1840 waren de publikatie en acties rond het *Petitionnement* de eerste manifestaties van wat zou uitgroeien tot het politiek flamingantisme; het ijverde voor

over: 23 Fransen, 13 Polen en 1 Sakser. Cfr.: F. PETTIAUX, *La participation des officiers polonais à la formation de l'armée belge*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Koninklijke Militaire School, Brussel, 1960, 100 p.; E. WANTY, *Le Milieu Militaire Belge de 1831 à 1914*, Brussel, 1957, p. 40; J.-R. LECONTE, *La formation historique de l'armée belge. Les officiers étrangers au service de la Belgique (1830-1853)*, Brussel-Parijs, 1949, p. 149; *Le Messager de Gand*, 24.II.1833, p. 1.C.; *Courrier de la Meuse*, 24.V.1839, p. 2.C.

14. L. DE VOS, *De smeltkroes*, pp. 246-247, en *Het effectief*, p. 33.

15. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *Bibliographie van den Vlaamschen taalstrijd*, dl. I, Gent, 1904, pp. 158-159 (*L'indépendant*, 1 en 28.XII.1837), p. 160 (*Moniteur belge*, 21.III.1838); p. 162 (P. BLOMMAERT, *De studie der Vlaamsche tael verplichtend in de Krijgsschool*, in: *Bijdragen der Gazette van Gend*, p. 1-5); V. DE GUISE, *Histoire de l'Ecole Militaire de Belgique*, Brussel 1895, p. 30.

16. F. BERGES, *o.c.*, p. 11.

17. L. DE VOS, *Enkele aspecten van het militaire onderwijs vóór 1940*, in: *BTMG*, XXII (1978) pp. 468-473.

de totstandkoming van een reeks taalwetten. Het initiatief ging uit van A. Snellaert, P. Blommaert en werd achteraf gesteund door het gezag van J.-F. Willems en J. B. David. In het *Petitionnement* werd rechtsherstel gevraagd voor de „Nederduitsche taal”, doch voor de krijgsmacht werden geen concrete eisen geformuleerd.

Wel was er een groeiende belangstelling merkbaar vanwege vlaamsgezinden voor de taalproblematiek in de krijgsmacht. Zij wezen erop dat de Vlamingen, hoewel zij in het land de meerderheid vormden, niet eens de helft van de ambten bekleedden¹⁸. Een Nederlandsonkundige Waal kon tot de hoogste rang opklimmen, voor een Fransonkundige Vlaming was het evenwel onmogelijk om het even welk postje, hoe laag ook, te verkrijgen. Kennis van het Nederlands was dus onbelangrijk¹⁹.

De toestand in het leger werd besproken door de Vlaamse Commissie, later meestal Grievencommissie genoemd, die op 27 juni 1856, bij Koninklijk Besluit werd opgericht door de katholiek-unionistische premier P. De Decker²⁰. Haar opdracht luidde, naar de meest geschikte maatregelen te zoeken en deze aan de regering voor te leggen met het oog op de ontwikkeling van de Vlaamse letterkunde en het gebruik van de Nederlandse taal te regelen in de verschillende sectoren van het openbaar bestuur. Van de negen leden tellende commissie waren er zes letterkundigen, onder wie H. Conscience, J.-B. David en F. Snellaert. De eerste had de veldtochten van 1830-1831 in het Belgische kamp als foerier meegemaakt en was naderhand opgeklommen tot sergeant en sergeant-majoor, maar had in 1836 het leger verlaten; later was hij korte tijd luitenant bij de burgerwacht. F. Snellaert had van 1829 tot 1835 als officier van gezondheid in het Nederlandse leger gefungeerd. Op de plenaire zitting bleken David en G.J. de Corswarem zeer voorzichtig. De eerste vreesde door de „Vlaamse stam in (zijn) eigenheid te erkennen, tegelijk diens nationaliteit te kwetsen”. De Waal L. Jottrand was resoluut voor de splitsing van het leger in ééntalige regimenten. Hij stond bovendien de eentaligheid voor, terwijl alle Vlamingen partijgangers waren van tweetaligheid. Uiteindelijk werd een compromis van Jottrand zelf aanvaard. De Waalse regimenten zouden in Vlaanderen gestationeerd worden, de Vlaamse in Wallonië. Zwitserland zou als voorbeeld dienen. Waalse officieren die Nederlands kenden, zouden in Vlaamse regimenten dienen en omgekeerd. David steunde dit voorstel. De Corswarem

18. Volgens *De Broedermin*, 6.I.1855, was de verhouding in de staatsdiensten 1 Vlaming voor 2 Walen, in het leger zelfs 1 Vlaming voor 4 Walen.

19. M. DE VROEDE, *De Vlaamse Beweging in 1855-1856. Bijdrage tot een meer verantwoorde kennis van haar evolutie*, (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren. Verhandeling*, nr. 41), Brussel, 1960, p. 66.

20. L. DE VOS, *Het effectief*, pp. 212-215.

vreesde naderhand dat het globale voorstellenpakket juist omwille van die splitting van de krijgsmacht niet door de regering zou worden aanvaard. In het voorstel van de commissie wordt ook voor de eerste maal sinds 1830 gesproken over het taalgebruik bij de militaire rechtbanken. Het gebruik van het Nederlands naast het Frans moest in een geest van officiële tweetaligheid mogelijk worden²¹. De regering De Decker viel tengevolge van het linkse straatruoer. Ch. Rogier, de nieuwe liberale regeringsleider en volksvertegenwoordiger voor Antwerpen, weigerde de voorstellen van de commissie te publiceren en te bespreken. Daarom gaven L. Jottrand, F. Snellaert en M. Van der Voort ze in 1859 in eigen beheer en in beide landstalen uit. Als antwoord daarop publiceerde Rogier op staatskosten een brochure, die door de flaminganten als een kaakslag werd ervaren²². De tegenstanders van de gelijkberechting van de Vlamingen poogden vervolgens de „landsgetrouwheid” van de Vlamingen in twijfel te trekken. Zelfs de Duitse „ambassadrice” van de Vlaamse verzuchtingen, Ida von Düringsfeld, beschouwde het voorstel om qua taal homogene regimenten te vormen, als zeer nadelig²³. Zelfs bij de flamingantische auteurs vond het niet steeds genade²⁴. De vooraanstaande liberale politicus L. Hyman begon een ware kruistocht tegen het werk van de Grievencommissie, met name voor wat de implicaties voor het leger betrof. Hij stelde de zaken voor als een „privilège inouï pour les Flamands, pour les Wallons une infériorité réelle”²⁵.

Na de publikatie van de voorstellen van de Grievencommissie en de ruchtbaarheid die errond ontstaan was, nam de aandacht voor de taalproblematiek in het leger toe. Een enkele maal beschreven de kranten het lot van de Vlaamse soldaten in het Belgische leger. Zij wezen op het leed dat veroorzaakt werd door heimwee naar de eigen vertrouwde omgeving en nog verzaard door de vreemde, meestal onbegrepen taal, waarin de Vlaamse soldaat bij het leger werd toegesproken en bevolen. Verder lokten de achteruitstelling van het Ne-

21. H. VAN GOETHEM, *Taalgebruik en vernederlandsing in het Vlaams-Belgisch gerecht. 1795-ca. 1900*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1983, pp. 114-115.

22. F. PRIMS, *De wording van het nationaal bewustzijn in onze gewesten*, Antwerpen, 1931, pp. 260-275; maar vooral L. WILS, *Kannunik Jan David en de Vlaamse Beweging van zijn tijd*, Leuven, 1957, pp. 260-275; ID., art. *Vlaemse Commissie, EVB*, dl. II, 1975, pp. 1926-1928; M. DE VROEDE, o.c., pp. 38-60; H. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, dl. II, Antwerpen, pp. 285-298. De officiële teksten en enige commentaar vonden we bij T. COOPMAN en J. BROECKAERT, o.c., dl. III, pp. 129-131 (*Le Moniteur Belge*, 10.VII.1856; *Het Handelsblad van Antwerpen*, 11.VII.1856), p. 255 (*De Schelde*, 23 en 24.I.1859).

23. F. PRIMS, o.c., p. 210.

24. Zo verwierp August Snieders in 1863, „geleid door werkelijkheidszin”, zoals hij het heette, afzonderlijke Waalse en Vlaamse regimenten. Cfr. M. VAN DEN BROUCKE, art. *Snieders, August, EVB*, dl. III, 1975, pp. 1430-1431.

25. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, o.c., dl. III, pp. 253-255 (*L'Etoile Belge*, 25.I.1859).

derlands in de Militaire School en het overwegend Franstalige kader met opvallend weinig Vlaamse officieren (in 1859 slechts 810 op een totaal van 2.635) reacties uit²⁶.

In de jaren zestig en zeventig werd de Vlaamse Beweging steeds krachtiger. Tijdens de periode 1830-1850 was de enige reactie tegen de verfransingspolitiek van kleine groepjes letterkundigen uitgegaan. Dit eindigde omstreeks 1860 met het ontstaan te Antwerpen van de Meetingpartij, die naar aanleiding van de plaatselijke vestingwerken een bijkomende katalysator had gevonden in het antimilitarisme. Daarenboven waren de katholieken, die zich als de natuurlijke vertegenwoordigers van de Vlaamse belangen beschouwden, lange tijd aan de macht, van 1870 tot 1878 en van 1884 tot 1914.

In 1868 besliste de liberale minister van Oorlog, luitenant-generaal B. Renard, dat de lessen in lezen en schrijven, die sinds 1867 verplicht waren voor ongelletterde soldaten, in de moedertaal moesten worden gegeven²⁷. De katholieke regering breidde in 1875 die maatregel uit tot alle soldaten. De Walen zouden in het Frans les volgen, de Vlamingen en de Duitstalige Luxemburgers in het „Vlaams”²⁸. Een door de katholieken in 1873 goedgekeurde wet schreef de tweetaligheid van de civiele strafrechtspraak in Vlaanderen voor; die werd nu ook geëist voor de militaire jurisdictie. Soms gebeurde dit reeds *de facto*²⁹. De Vlaamse bewustwording zette de Brusselse Vlaamsgezinden ertoe aan in september 1874 de overgave van het Franse leger in Sedan feestelijk te vieren³⁰. Jonge officieren, onder wie luitenant V. Van de Weghe, hielden spreekbeurten over de plaats die het Nederlands in het leger bekleedde. Tengevolge van zijn voordracht voor het XIde Nederlandse taal- en letterkundig Congres te Leuven liep Van de Weghe een tuchtstraf op. Naderhand werd hij toch, met de steun van de militaire overheid, een „ambassadeur” van het leger bij de Vlaamsgezinden³¹. Samen met een ander officier vertaalde hij het *Memento du Fantassin belge*³². Sommige vertalingen vielen minder in de smaak van de vlaamsgezinde elite. Zo hekelde de Meeting-volkvertegenwoordiger E. Core-

26. L. DE VOS, *De smeltkroes*, p. 443.

27. *Journal Militaire Officiel (JMO)*, 1868, p. 9 (ministerieel rondschrijven 22.I.1868).

28. *JMO*, 1875, p. 402 (Ministerieel rondschrijven 27.IX.1875).

29. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. IX, p. 79 (*Het Volksbelang*, 26.V.1883); pp. 79-80 (*Gazette van Gent*, 26.V.1883); p. 139 (*Het Volksbelang*, p. 23.VI.1883); p. 323 (*Het Volksbelang*, 27.IX.1884). Meer over deze problematiek bij H. VAN GOETHEM, *o.c.*, p. 179-188.

30. L. DE VOS, *De smeltkroes*, p. 452.

31. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. VIII, p. 46 (*Het Volksbelang*, 29.IX.1874 en *De Zweep*, 27.IX.1874); p. 79 (*Gazet van Dendermonde*, 7.21.24.28.III, 4.11.18.IV.1875 en *Handelingen van het XIe Nederlandsche taal- en letterkundig congres te Leuven*, p. 369 e.v.).

32. *Bibliographie*, in *La Belgique Militaire*, X, (1980), nr. 499, p. 263 en 505, pp. 397-398; T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. VIII, p. 187 (*De Eendracht*, 18.12.II.1877).

mans in de Kamer de kwaliteit van een Nederlandstalig handboek voor „kannoniers”³³. Daarenboven bleef het analfabetisme van een groot gedeelte van de Vlaamse soldaten een belangrijke hinderpaal voor een gevorderde opleiding. In 1883 bleken 30,9 % van de Vlaamse en 22,9 % van de Waalse soldaten ongeletterd³⁴. Het Belgische leger leverde een bijdrage om het analfabetisme te bestrijden en de ontwikkeling van de soldaten op een hoger peil te brengen. In 1873 bestonden binnen het leger de volgende scholen: een School voor Troepskinderen te Aalst, per regiment een school voor ongeletterden en een regimentsschool, een school voor onderofficieren te Hasselt³⁵. In de meeste van deze instellingen was het Nederlands de voertaal voor de Vlaamse miliciens³⁶. Het was opvallend dat de Militaire School qua tweetaligheid ten achter bleef³⁷. Wel pleitten enkele jongere officieren ervoor om in de Militaire School aan het Nederlands een ruimere plaats toe te kennen³⁸. Maar het wetsvoorstel, ingediend door de Vlaamse liberaal A. Wagener en de Vlaamse katholiek A. Visart m.b.t. de bevorderingen in het leger, eiste voor het toelatingsexamen tot de Militaire School de kennis van het Frans en liet voor de tweede taal de keuze tussen Duits, Engels en Nederlands. Daartegen werd heftig gereageerd door de katholieke Brusselse progressist J.-B. Coomans in februari 1884. Hij eiste de kennis van het Nederlands voor degene die naar de officiersrang dong en werd hierin gesteund door de voormalige katholieke premier P. De Decker. De meeste eentalige Walen vreesden dat zij, na een periode van ongehoorde privileges, door de Vlamingen uit het leger zouden worden verdrongen³⁹.

Met het oog op een Vlaamse landdag waar er o.a. zou worden geprotesteerd tegen de gebrekkige toepassing van de taalwetten van 1873 en 1878, werd in 1883 een ontwerp-programma gepubliceerd⁴⁰. Daarin werd gepleit voor op

33. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. IX, p. 61 (*Fondsenblad*, 14.II.1883).

34. ID., *Ibidem*, dl. IX, p. 65 (*L'indépendant*, 12.III.1883) en p. 66 (*Het Recht*, 18.III.1873).

35. De regimentsscholen verstrekten een elementaire vorming aan soldaten om er korporaals en onderofficieren van te maken. De Compagnie voor troepskinderen vormde kinderen van militairen tot onderofficieren en een niet onbelangrijk percentage zelfs tot officier. Cfr. L. DE VOS, *Enkele aspecten van het militaire middelbare onderwijs vóór 1940*, pp. 465-486.

36. L. DE VOS, *De Smeltkroes*, p. 453 (M.) HERRIER, *Enseignement militaire*, in: *Patria Belgica*, dl. II, Brussel, 1873; passim. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. VIII, p. 169 (*Moniteur Belge*, 16.X.1876); dl. IX, p. 319 (*De Vlaamsche Wacht*, 24.VIII.1884); *JMO*, 1880, p. 25, 39 en 133.

37. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. VIII, p. 365 (*Het Volksbelang*, 16.XI.1878).

38. (S.n.), *Loi de recrutement*, in: *La Belgique Militaire*, VIII (1878), nr. 381, p. 647; H., *Enseignement de la langue flamande dans l'armée*, in: *La Belgique Militaire*, X, (1880), 92, pp. 31-32.

39. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. IX, p. 240-245 (*Annales Parlementaires*, 8.II.1884, p. 450; *Het Volksbelang*, 9.II.1884; *La Gazette*, 10.II.1884; *Het Recht*, 10.II.1884).

40. L. DE VOS, *Het effectief*, p. 215.

basis van de taal gevormde grote eenheden in het leger ; van de officieren werd de nodige taalkennis geëist⁴¹. Tijdens de verkiezingsstrijd te Antwerpen in 1884 had Coremans de gelijke behandeling van Vlaamse en Waalse soldaten in zijn programma geschreven. Ook verwees hij naar Zwitserland, waar officieren ten minste twee van de nationale talen moesten kennen. Hiermee maakte hij toespingen op de discussie rond een wetsvoorstel dat in het voorjaar was ingediend⁴².

Toen de liberalen in 1878 aan de macht kwamen, voldeden ze aan het verzoek van de militairen om het jaarcontingent te verhogen. Terwijl de vrijstelling van de geestelijken steeds meer op de tocht kwam te staan, werden meer en meer faciliteiten verleend aan jongelui die onder de wapens geroepen werden en verder wilden studeren. Reeds in december reglementeerde de minister van Oorlog enigszins die feitelijke toestand. Jongelui die universitaire cursussen wensten te volgen, zouden gegroepeerd worden, afzonderlijk gelogeed, vrijgesteld van karweien, maar zouden in uniform de colleges moeten bijwonen⁴³. Op 18 juni 1882 werden de universitaire compagnies opgericht ; in augustus van hetzelfde jaar volgden meer gedetailleerde richtlijnen. Zowel te Antwerpen, Gent, Luik als te Leuven werden zulke universitaire compagnies opgericht⁴⁴. Het gevolg hiervan was dat een kleine, maar erg zelfbewuste groep van intellectuelen met het leger in contact kwam en geconfronteerd werd met het dominerend Franstalige karakter van het militaire milieu en de hieruit voorkomende vervreemding en achteruitstelling van de gemiddelde Vlaamse rekrut. Opgevoed in een geest van katholiek flamingantisme, lieten ze niet na hiertegen te reageren.

Ook buitenlanders werden getroffen door het feit dat zo weinig officieren Nederlands kenden, de taal van de meerderheid van de Belgische soldaten. Zo baarde het verslag van de Nederlandse kapitein W. de Petit in de *Nederlandse Militaire Spectator* heel wat opzien. Na een bezoek aan de garnizoenen van Antwerpen, Gent en Luik verklaarde hij : „Ik begrijp niet hoe die officieren zich van hunne Vlaamsche soldaten doen verstaan. Wij hebben in Noord-Nederland alle mogelijke moeite om onze lotelingen, die niet altijd even ont-

41. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. IX, p. 207 (J. SCHERPENSEEL, *Ontwerp van een staatkundig programma voor den tweeden algemeenen Vlaamschen Landdag en voor de Vlaamsche partij*, geciteerd door *De Vlaamsche Standaard*, 16.XII 1883. „Art. 18. Het leger zal uit Vlaamsche en Waalsche afdelingen of divisies (b.v. 9.000 à 12.000 man) bestaan, waarvan dezen in 't Fransch en genen in 't Nederlandsch zullen onderwezen worden en gekommandeerd worden. Al de officieren moeten de Fransche, Nederlandsche en Duitsche talen machtig zijn”.

42. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. IX, p. 309 (*De Taalstrijd hier en elders*, dl. II, p. 25).

43. *JMO*, 21.XII.1881, pp. 273-274.

44. Meer over de universitaire compagnies bij L. DE VOS, *Het effectief*, pp. 204-212.

wikkeld zijn, in onze eigen taal alles duidelijk te maken en hoe kunnen dit dan de Belgische officieren in ene vreemde taal?'''. De Belgische luitenant van Oustryve vertaalde het artikel in het Frans en de *Revue Militaire Belge* publiceerde het ⁴⁵.

De ongelijke behandeling van Vlaamse en Waalse rekruten werd ook prachtig beschreven door de in het Frans schrijvende Vlaming G. Eekhoud. „Si la caserne, ce phalanstère d'hommes rapprochés, quoi qu'ils en aient, au hasard du recrutement, est en général déconcertante pour l'individu, elle est surtout en abomination aux ruraux, de moeurs plus sédentaires que les habitants des villes et des centres industriels. Ceux qui ont passé par la vie des grandes usines sont habitués à une sorte de promiscuité, à un coude à coude continuuel, et aussi à un semblant de discipline. Leur libre arbitre, leur esprit d'initiative s'est émoussé. Mais entre tous les paysans, les plus à plaindre sont ceux qui viennent des campagnes flamandes. D'abord la langue qu'ils parlent n'est pas celle de l'instruction et des commandements. Au régiment tout se fait à la française. Il en résulte que les Wallons montrent, dès leur entrée au service, un aplomb et une assurance dans lesquels leurs instructeurs ne sont pas loin de reconnaître une supériorité intellectuelle sur leurs camarades de l'autre race. On n'était pas trop porté à prendre pour de la stupidité, la mélancolie, l'ébahissement de ces grands nostalgiques, taciturnes et rêveurs comme la plupart des leurs, et à s'en laisser imposer par la loquèle de bavards sans consistance, les pantalonnes de faubournies et de loustics de barrière. C'est aux ruraux flamands qu'échout le gros des avanies et des brimades. Les sous-officiers et les anciens ne se contentent pas de brusquer mais s'oublent jusqu'à molester ces patauds ébaubis au point de ne pouvoir plus distinguer, les premiers jours, leur gauche de leur droite. Encouragés par les supérieurs, les troupiers daubent, à leur tour, les recrues des campagnes. Longtemps ces terriens servent ainsi de bardots à la chambrée'' ⁴⁶.

3. De overheid erkent een probleem

Na enkele jaren liberaal bewind kwamen de katholieken in juni 1884 opnieuw aan de macht. Het was opvallend hoe de nieuwe minister van Oorlog, de „Waal'' C. Pontus, de kennis van het Nederlands bevorderde. Zoals zijn voorgangers was hij verplicht de richtlijnen van de vorst in acht te nemen, maar toch hield hij blijkbaar ook rekening met de macht van de Vlamingen binnen

45. L. DE VOS, *De Smeltkroes*, p. 454; T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. IX, p. 321 (*De Taalstrijd hier en elders*, 1.IX.1884; *Gazette van Dendermonde*, 2.VIII.1884).

46. G. EEKHOUDE, *Bon pour le service!*: in *Kermesses*, Brussel, 1884, pp. 144-145, geciteerd in L. DE VOS, *Het effectief*, pp. 215-216.

de katholieke partij. In augustus 1884 schreef hij een beperkt experiment voor in het 14de Linieregiment⁴⁷. Dertig Vlaamse rekruten zouden hun beginopleiding in de moedertaal krijgen⁴⁸. In september van hetzelfde jaar werd die maatregel uitgebreid tot heel het leger en er werd herinnerd aan de vorige beslissingen inzake onderwijs in de moedertaal⁴⁹. Het onderricht in de moedertaal werd mogelijk door het werk van enkele jonge officieren die in de jaren 1870 de onontbeerlijke militaire reglementen in het Nederlands hadden vertaald⁵⁰. Maar in *La Belgique Militaire* werd de vrees uitgedrukt voor de vervreemding, ja zelfs voor de vijandschap tussen Walen en Vlamingen, die het gevolg zou zijn van een gescheiden opleiding.

Op 6 mei 1888 werd de nieuwe wet betreffende de organisatie van de Militaire School goedgekeurd⁵¹. Ze was o.m. bedoeld om aan de taalgierven tegemoet te komen en schreef voor, dat de kandidaten voor het toelatingsexamen het letterkundige gedeelte in het Frans of in het „Vlaams” mochten afleggen. Daarenboven zou het „Vlaams” onderwezen worden, „de telle manière que tous les aspirants officiers puissent acquérir une connaissance suffisante de cette langue”⁵². Elke poging om de Franstalige leerling-officieren een grondige kennis van het Nederlands bij te brengen, werd door amendementen van de Waalse linkerzijde o.a. van J. Bara bij de bespreking van het wetsvoorstel afgeremd. De bedoeling van het college Nederlands was de leerling-officier een elementaire kennis van deze taal bij te brengen op het niveau van lager onderwijs, zodat hij in staat zou zijn met de soldaten een gesprek in het Nederlands te voeren. Aan het schriftelijk examen over de tweede taal kon geen uitsluitingscijfer verbonden worden. Een mondelinge proef werd te zwaar geacht. In ruil voor de toegestane afzwakking van de grondige kennis van het Nederlands verplichtte de regering er zich wel toe, jaarlijks de uitslagen van de eindexamens te publiceren. Aldus zou het de Vlaamse opinie mogelijk zijn na te gaan, hoe het met de kennis van het Nederlands bij de jonge officieren

47. L. DE VOS, *Het effectief*, p. 216.

48. *La Belgique Militaire (BM)*, 10.VIII.1884, p. 164; 15.X.1884, p. 403. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, o.c., dl. IX, p. 319 (*De Vlaamse Wacht*, 24.VIII.1884); p. 324 (*De Kleine Gazet*, 12.X.1884. *De Zweep*, 19.X.1884).

49. *JMO*, 1884, pp. 290-291 (Ministerieel rondschrijven 30.IX.1884). In 1882 verschenen voor het eerst tabellen in de *Annuaire statistique*, die de dienstplichtigen van 1881 verdedden in Vlamingen en Walen op basis van het rondschrijven van 1875. In 1886 werd in die tabellen een onderverdeling gemaakt op basis van onderricht in de „Vlaamse” of Franse taal. In datzelfde jaar verscheen ook een overzicht voor de periode vanaf 1876. Cfr. *Annuaire statistique*, 1882, pp. 222-225; 1886, pp. 198-199.

50. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, o.c., dl. VIII, p. 187 (*De Eendracht*, 18.22.II.1877). *BM*, 19.V.1878, p. 647; 3.X.1880, pp. 263, 505, 397-398.

51. L. DOSFEL, *De Belgische wetten op het gebruik der Nederlandsche taal voor het volk toegelicht*, (*Davidfonds*, nr. 168), Brugge, 1910, pp. 149-166.

52. *JMO*, 6.V.1888, pp. 211-212.

gesteld was⁵³. Dat de wet van 6 mei 1888 geen enkele invloed had om het uitsluitend Franstalige karakter van het officierenkorps te doen wijzigen, blijkt uit het feit dat van de 64 aspiranten die in 1890 aan de Militaire School tot onderluitenant werden benoemd, er slechts 12 waren die Nederlands kenden. In 1891 was er voor de 300 toekomstige officieren van de Militaire School slechts één leraar Nederlands⁵⁴. Hieruit blijkt wel duidelijk het geringe belang dat er door de militaire overheid aan de studie van het Nederlands werd gehecht. Ook werd aangeklaagd dat het statuut van de leraren aan de militaire scholen lager was dan dit van de leraren Frans. De leraren Nederlands kregen de titel meester (maître), de leraren Frans daarentegen ontvingen niet alleen een vergoeding van 1.000 frank, maar droegen ook de titel leraar (professeur).

Ook voor de pupillenschool van het leger werd in 1888 een nieuw reglement van kracht⁵⁵. In navolging van de wet Coremans-De Vigne (15 juni 1883)⁵⁶, die van toepassing was op het officiële middelbaar onderwijs, kreeg ook het Nederlands in het middelbaar onderwijs van de krijgsmacht een ruimere plaats toebedeeld, echter zonder dat afbreuk werd gedaan aan het overwegend Franstalig karakter. Alle pupillen moesten het Frans even goed blijven beheersen. Maar voor de kennis van het Nederlands, waarvan de lessen afzonderlijk aan elk van beide taalgroepen werden gegeven, lagen de normen hoger voor de Nederlandstalige dan voor de Franstalige leerlingen⁵⁷. In de sinds 1897 opgerichte cadettenschool, die als hoofdtaak had de cadetten klaar te stomen voor het toelatingsexamen van de Militaire School en hen voor te bereiden tot een officiersloopbaan, was de studie van het Nederlands meer doorgedreven dan in de pupillenschool⁵⁸.

De Algemene Vlaamse Landdag, gehouden te Antwerpen in 1889, resumeerde uitstekend de wensen die bij de Vlaamse middengroepen in verband met het taalvraagstuk leefden. Artikel vier luidde: „De vervlaamsching van het leger, dat indien zulks mogelijk blijkt te zijn, gewestelijk zou moeten aangenomen en ingericht worden, zoodat de jongelingen uit dezelfde provincie in dezelfde regimenten zouden dienen. In elk geval van alle officieren en ook van de krijgartsen eene voldoende kennis van het Nederlandsch geëischt.

53. W. VAN DEN STEENE, *art. cit.*, pp. 1619-1620.

54. P. HOUBEN, *o.c.*, p. 16.

55. K.B. nr. 9027 van 9 november 1888 en uitvoeringsbesluiten in *JMO*, 1889, dl.III, p. 45-105.

56. De wet Coremans-De Vigne (15 juni 1883) voorzag dat de Germaanse talen en één of twee andere vakken in het Nederlands onderwezen werden. De vaktermen van wis- en natuurkunde werden in beide talen aangeleerd.

57. Meer over de pupillenschool bij L. DE VOS, *Enkele aspecten van het middelbare onderwijs vóór 1940*, pp. 473-476.

58. Cfr. ID., *art. cit.*, pp. 480-482.

Voor de militaire rechtbanken toepassing van het principieel dat de keus van den betichte de taal der rechtspraak bepaalt''⁵⁹.

Het zeer onafhankelijke corps van de medische dienst en van de dierenartsen gaf nog veel minder toe aan de Vlaamse eisen⁶⁰. Voor de jaren 1860 stelde de gewezen loteling en latere militaire arts Amand De Vos vast, dat er militaire geneesheren waren, ,,... die evenmin de taal van eenen Vlaming verstaan als 't gegrol van een ziek varken''. Daarbij werd hij behalve door zijn eigen belevissen van 1860 ongetwijfeld ook beïnvloed door de contacten met collega's tussen 1870 en 1879, de datum van verschijning van zijn sterk autobiografisch boek *Een Vlaamsche jongen*⁶¹. Een wet van 1899, die o.a. de voorwaarden vastlegde om tot het medisch corps te worden toegelaten, bepaalde niets over de talenkennis⁶². In de praktijk bedienden vele Franstalige artsen zich van een Nederlandstalige gelegenheidstolk, die Frans begreep en een beetje sprak. Waarschijnlijk kwam het wel eens voor dat de diagnose daardoor fout was. Die wantoestanden leidden tot interpellaties in de Kamer, waarbij vragen werden gesteld als : „Welke maatregelen zal de minister nemen om de Vlaamse bevolking van deze gruweldaden te vrijwaren ?''⁶³.

Nadat de burgerlijke strafrechtspraak een plaatsje had ingeruimd aan het Nederlands, ergerde vooral de rechtspraak in het leger vele Vlamingen, omdat het Frans er de enige en exclusieve taal bleef⁶⁴. De Antwerpse katholiek V. Jacobs en de liberale Brusselaar N. Orts hadden reeds in 1873 beloofd een voorstel van wet in te dienen betreffende het taalgebruik in het leger, wat echter nooit gebeurde. Vooral vanaf 1888 werden taalincidenten uitgelokt in de krijgswaarden, in het bijzonder te Gent. In 1895 diende het katholiek kamerlid voor Brussel J. Van der Linden een wetsvoorstel in, om de tweetaligheid bij de militaire justitie in te voeren. Dit diende te gebeuren in geheel het land, omdat het leger niet opgesplitst was in Vlaamse en Waalse regimenten. Principieel kon een militair dus in heel België terechtstaan. Mede door de steun van de minister

59. L. DE WIN, *De evolutie van de katholieke partijstructuren te Antwerpen 1872-1893*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1978, niet genummerde bijlage (*De Nijptang*, III. 1889. *Verklaring der rechten van den Vlaming uitgevaardigd door den Algemeenen Vlaamschen Landdag te Antwerpen*, 10.II.1889).

60. L. DE VOS, *Het effectief*, pp. 214-215.

61. WAZENAAR (= A. DE VOS), *Een Vlaamsche jongen*, Gent, 1881, p. 126. A. De Vos studeerde aan het college van Sint-Niklaas; door zijn ouders voorbestemd om priester te worden; na zijn militaire dienstplicht werd hij arts en was van 1870 tot 1889 militair geneesheer; beïnvloed door H. Conscience en Multatuli; Vlaamsgezind en erg antiklerikaal. Cfr. R. VERVLIET, art. *Vos, Armand De*, *EVB*, dl. II, 1975, pp. 1965-1966.

62. P. HOUBEN, *o.c.*, p. 17.

63. *Annales Parlementaires (AP)*, Kamer 1906-1907, p. 659 (P. Daens, 28.II.1907).

64. H. VAN GOETHEM, *o.c.*, pp. 179-188; K. VAN DEN OEVER, *De Vlaamsche beweging. Politiek-historische schets met beschouwingen*, Baarn, 1917-18, pp. 95-97.

van Justitie V. Bergerem werd in 1899 de kennis van beide landstalen door het nieuwe militaire strafwetboek ingeschreven in onderzoekscommissies, krijgsraden, krijgshof, griffies, krijgsauditoraten en auditoraat-generaal. Kosten voor vertalingen waren voor rekening van de staat. Bijkomende substituten werden benoemd om in het Nederlands te kunnen vorderen⁶⁵. Al deze beschikkingen golden, zoals reeds gezegd, ook voor de krijgsraden in het Waalse landsdeelte, wat uitzonderlijk was. De nieuwe maatregelen werden vrij goed nageleefd⁶⁶. Na de periode van officiële eentaligheid vanaf de Belgische Omwenteling zette in 1899 de tweetaligheid in.

Door de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in 1899 werd de katholieke meerderheid gevoelig verzwakt⁶⁷. Voortaan hadden de Vlaamse katholieke politici de steun van hun Franstalige collega's nodig. Zowel het ritme als de grondigheid van de taalwetgeving werden hierdoor gebroken. Samenwerking van Vlaamse politici over de partijgrenzen heen bleek erg moeilijk te zijn. In 1906 werd door de Antwerpse tak van het Algemeen Nederlands Verbond een Vlaams programma opgesteld, waarvan de eisen van de Grievencommissie, die vijftig jaar voordien waren geformuleerd, overgenomen werden: splitsing van het Belgisch leger in Vlaamse en Waalse regimenten; kennis van beide landstalen verplicht voor hogere officieren; oprichting van een Nederlandstalige afdeling van de Militaire School en de Krijgsschool; de in Vlaams-België geleverde officieren en onderofficieren moesten lessen Nederlands volgen; de gebruikte krijgstaal moest die van het Nederlandse leger zijn⁶⁸.

Tegenover de aanhoudende kritiek van Vlaamse zijde over de taaltoestanden in het leger verklaarde minister van Oorlog A. Cousebant d'Alkemade: „De grands progrès ont été réalisés pour la diffusion du flamand qui est enseigné partout dans l'armée; mais malgré les efforts que l'on fait, tout le monde ne connaît pas encore parfaitement les deux langues”⁶⁹. Sommigen waren met die zalvende woorden niet tevreden. Zo opperde Pieter Daens van de Christene Volkspartij: „Denkt de Minister niet dat overal aan de Vlaamsche jongens in 't Vlaamsch zou moeten gesproken worden? Zoo niet, dat de scheiding des legers in Fransch leger en Vlaamsch leger zal nodig zijn”⁷⁰.

Het duurde tot het debat over de wet tot invoering van de persoonlijke dienstplicht van 14 december 1909, eer het taalgebruik in het leger opnieuw in het parlement aan de orde kwam. Op het regeringsontwerp van die legerwet werden, op 12 november 1909, twee taal amendementen ingediend. Het amen-

65. *Belgisch Staatsblad*, 10 en 11 juli 1899; *Pasinomie*, 1899, p. 215.

66. B.v. AP, Kamer 1906-1907, p. 1794 (26.VII.1907); pp. 1815-1816 (30.VII.1907).

67. L. DE VOS, *Het effectief*, p. 291.

68. H. ELIAS, *o.c.*, dl.IV, pp. 197-202.

69. AP, Kamer 1906-1907, p. 680 (5.III.1907).

70. AP, Kamer 1908-1909, p. 93 (24.XI.1908).

dement van de Meeting P.J.A. Henderickx c.s. had een beperkte draagwijdte. Het strekte ertoe het examen van korporaal, dat meteen de diensttijd met een derde verkortte, zowel in het Nederlands of het Duits als in het Frans te laten afleggen. De regering steunde dit amendement dat op 25 november 1909 door de Kamer goedgekeurd werd.

Veel ingrijpender waren de amendementen van P. Daens⁷¹. Hij stelde voor de manschappen in te lijven in regimenten, gelegerd in de provincie van hun woonplaats. De regimenten in de Vlaamse provincies zouden in het Nederlands worden gedruild, aangevoerd en bestuurd. Daens kwam hier terug op de oplossing, die reeds in 1857 door de Grievencommissie was voorgesteld. Zijn subsidiair amendement bepaalde in de eerste twee paragrafen, dat elke onderofficier, officier, legerarts vóór zijn benoeming het bewijs moest leveren voldoende kennis van beide landstalen te bezitten. Verder zouden de militaire overheden zich in hun betrekkingen met de burgerlijke overheden, met de manschappen en hun ouders moeten schikken naar de wet van 22 mei 1878. Alle administratieve bescheiden, bestemd voor Vlaamse manschappen, moesten in het Nederlands worden opgesteld. Door de liberale wallingant X. Neujean werd de onontvankelijkheid van het taal amendement op de militiewet ingeroepen, op 25 november 1909 werd de motie van X. Neujean in de Kamer aangenomen. P. Daens die van mening was dat het belangrijker was een meerderheid te behalen voor de afschaffing van het lotelingsysteem, zag daarom van zijn taaleisen af en op 24 november 1909 trok hij zijn amendement in⁷². Nog tijdens dezelfde zitting verklaarde de socialistische leider E. Vandervelde het amendement-Daens als een afzonderlijk wetsvoorstel te zullen indienen samen met de liberaal J. Persoons⁷³. Na een bewogen debat werd dit voorstel op 18 maart 1910 door de Kamer in overweging genomen en naar de afdelingen verzonden, waar het aan de vergetelheid werd prijsgegeven.

4. De taalwet van 1913

Op 8 december 1912 hield de Katholieke Vlaamse Landsbond, het overkoepelend orgaan van de katholieke Vlaamse oud-hoogstudentenbonden, een vergadering, waarop Ernest Claes verslag uitbracht over de taaltoestand in de krijgsmacht. Hij had er zelf ervaring opgedaan gedurende zijn tweejarige diensttijd (1906-1908) bij de universitaire compagnie te Leuven. De administratie gebeurde in het Frans. De officieren kenden meestal geen Nederlands.

71. L. DOSFEL, *o.c.*, p. 168-172.

72. P. HOUBEN, *o.c.*, p. 22.

73. L. DOSFEL, *o.c.*, p. 172-176.

Hij verduidelijkte die vaststellingen met enkele cijfers. Bij de carabiniers te Brussel waren er 37 officieren die Vlaams kenden, en 94 Franstaligen ; in Walonië was de toestand nog slechter en zelfs te Antwerpen waren er meer Waalse officieren dan Vlaamse ! Bij de militaire artsen was de verhouding nog ongunstiger. Zelfs in het militaire hospitaal te Antwerpen waren er 15 ééntalige Walen, drie die ook een weinig Nederlands kenden, en zes Vlamingen. Het onderwijs van het Nederlands was totaal ontoereikend. Die Franstalige sfeer leidde tot een slaafs naäpen van alles wat Frans was door de Vlaamse rekruten⁷⁴. Claes getuigde hoe de louter Vlaamssprekende dienstplichtigen na de dagelijkse vernederingen in een verfranst milieu het Vlaams als een element van miserie gingen zien, en hoe hen dit een verachting voor de eigen taal bijbracht die niet alleen een minderwaardigheidscomplex veroorzaakte, maar ook een zware handicap werd. Bovendien was het voor de niet gecultiveerde Vlamingen bijna onmogelijk om een carrière in het leger op te bouwen. De meest bekwame elementen brachten het nog tot korporaal of onderofficier. De hogere graden waren bijna volledig gereserveerd voor de Franstaligen en voor die Vlamingen die de Franse taal volledig onder de knie hadden⁷⁵. Hieruit trok de Katholieke Vlaamse Landsbond een aantal conclusies. Helemaal in de traditie van het katholieke Vlaanderen vroeg hij eerst om de verbetering van het zedelijk klimaat.

Daarna formuleerde de Landsbond zijn eisen op taalgebied : vorming van Vlaamse en Waalse regimenten, Vlaamse en Waalse afdelingen in alle scholen van de krijgsmacht, opleiding van de soldaten in de moedertaal, verplichting voor de militaire geneesheren om de taal van hun patiënten te kennen, toepassing van de taalwet van 1878 op de administratie in het leger, gebruik van de taal van de beschuldigde in militaire rechtszaken. Tenslotte moest een tweemaaljaarlijks verslag over de taaltoestanden in het leger de Kamer in staat stellen de evolutie te volgen. Ook andere katholieke organisaties zoals de Boerenbond en het Davidsfonds vroegen gewestelijke, ééntalige regimenten. Nog in december 1912 sprak de Antwerpse volksvertegenwoordiger L. Franck, die in de Kamer optrad als leider van de liberale Vlaamsgezinden, zich uit tegen de „splitsing” van het leger. Zijn standpunt werd bijgetreden door o.a. J. Persoons. Diens schoonzoon echter, J. Hoste jr., verklaarde zich evenals zijn vader in januari voor de splitsing en verdedigde op meetings en in *Het Laatste Nieuws* onomwonden de vorming van eentalige regimenten.

De Katholieke Vlaamse Kamergroep, d.w.z. 17 parlementsleden, onder wie F. Van Cauwelaert en vooral de Antwerpse arts A. Van de Perre zeer actief wa-

74. E. CLAES, *Le Flamand à l'Armée* ; deze brochure verscheen ook in het Nederlands als *De Vlamingen in het leger*. Over deze onrechtvaardigheid tegenover de Vlaamse soldaten en de zedeloosheid vertelde E. Claes in *Ik was Student*, (*Omnibus* dl. III), Antwerpen-Utrecht, 1970, pp. 392-467.

75. P. HOUBEN, *o.c.*, p. 36.

ren, verklaarde zich op 16 januari 1913 voorstander van Vlaamse en Waalse regimenten, die evenwel niet noodzakelijk in de eigen streek gelegerd moesten worden. De groep wilde ook gescheiden onderwijs in legerscholen.

Ondertussen poogden Vlaamsgezinden, vooral katholieken, maar ook enkele liberalen en socialisten, de publieke opinie te sensibiliseren door meetings te houden en petities in te dienen. Het Vlaamse Legerkomiteit, dat door de Antwerpse afdeling van het Algemeen Nederlands Verbond in het leven was geroepen, zette een nationale betoging op het getouw om de Vlaamse eisen met betrekking tot de krijgsmacht kracht bij te zetten. Maar op 19 januari 1913 kon het in de hoofdstad slechts 10.000 man op de been brengen.

Op 19 februari sprak de katholieke eerste minister en minister van oorlog Ch. de Broqueville zich uit tegen de vorming van eentalige regimenten ; maar hij stond wel de tweetaligheid van de officieren voor⁷⁶. De socialist J. Destrée verdedigde daarentegen de eentaligheid van de Franstalige officieren. Op 26 en 27 februari hield Van de Perre een pleidooi voor eentalige legereenheden. Hij meende dat de Waalse soldaat toch geen enkele inspanning deed om Nederlands te leren. Nu het vaderland in gevaar verkeerde, zouden eentalige eenheden bijdragen tot bevordering van de corpsgeest, de opleiding verbeteren en zo zelfs een kortere legerdienst mogelijk maken. Hij verdedigde de gewestelijke rekrutering per provincie. *Le Bien Public*, *Le Patriote* en zelfs de radicale *Le Ralliement* waren gewonnen voor dit laatste voorstel, dat een snellere mobilisatie zou toelaten. Bovendien bestond die gewestelijke rekrutering in Duitsland, Groot-Brittannië en Oostenrijk-Hongarije. Die vorm van rekrutering was noodzakelijk voor de Vlaamse rekrut, anders was volgens de spreker „la situation du soldat flamand ... pis que celle des chevaux à l'armée". Van de Perre meende dat door de invoering van de nieuwe militiewet het aandeel van de Vlamingen zou toenemen van 60 tot 68 %.

Op 27 februari diende de Broqueville een ontwerp van wet in dat de ideeën van een vroeger voorstel van Franck en Persoons overnam. Voor dit ontwerp had hij het akkoord bekomen van de liberale voorman P. Hymans en van E. Vandervelde⁷⁷. De flaminganten mochten bij deze gelegenheid met hun taal-grievens i.v.m. het leger naar voren komen, in ruil voor hun steun aan het wets-ontwerp op de militia. De Broqueville van zijn kant zag ook wel in dat hij iets aan de taaltoestand in het leger moest doen⁷⁸. De nieuwe officieren zouden vanaf 1917 door een systeem van colleges en examens de twee talen moeten kennen. Degenen die behoorden tot het medische corps, vanaf 1915. De scholen voor het lagere kader van onderofficieren en korporaa's zouden gesplitst worden in een Franstalige en een Nederlandstalige afdeling, maar er zou ruim-

76. Voor de taalwet van 1913 cfr. L. DE VOS, *Het effectief*, pp. 336-340.

77. de Broqueville aan koning, 8.V.1913 ; Brussel, Algemeen Rijksarchief (ARA), *Fonds Albert-Elisabeth* (AE), de Broqueville, nr. 61.

78. P. HOUBEN, o.c., p. 34.

schoots les worden gegeven in de andere landstaal. Tegen 1914 moesten alle mededelingen aan de soldaten, de opschriften en de gehele opleiding in de twee landstalen geschieden; de taalwet van 1878 zou ook toegepast worden in de krijgsmacht. De Centrale Afdeling had er nog een bepaling aan toegevoegd: voortaan moesten de meerderen zich in hun omgang met de soldaten en met de in het leger werkende burgers van de taal van de minderen bedienen; door toedoen van de Broqueville werd dit artikel echter niet in overweging genomen⁷⁹.

Het *Laatste Nieuws* was niet gelukkig met het ministeriële ontwerp en ook de Vlaamse katholieke kranten toonden weinig enthousiasme. Het intellectuele vlaamsgezinde en katholieke *Hooger Leven* vreesde dat de wet niet zou toegepast worden. De socialistische *La Gazette de Charleroi*, spreekbuis van Destrée, was tegen de verplichte tweetaligheid. In maart 1913 sprak een Waals congres te Bergen zich uit voor eentalige regimenten. Om voor de hand liggende redenen wensten vele officieren de bestaande toestand te bestendigen.

Over de vorming van Vlaamse en Waalse regimenten brak een polemiek uit tussen Destrée en zijn partijgenoot C. Huysmans. De te Brussel verkozen C. Huysmans, lauwtjes gesteund door de Antwerpse Federatie van de Belgische Werklieden Partij, verdedigde de indeling van de manschappen in eentalige regimenten op grond van hun woonplaats. Zo zouden ook de Franstalige „rijke” bourgeoiszootjes uit Vlaanderen met de Vlaamse volksjongens worden vermengd tot een volksleger. Daartegen verzette Destrée zich met klem: hij wilde de persoonlijke keuze behouden zien. De naar buiten uit steeds zo gedisciplineerde socialistische fractie toonde openlijk haar verdeeldheid over de kwestie. Maar tenslotte bleek C. Huysmans niet veel meer dan een eenzame dissident te zijn.

De Antwerpse liberaal Franck steunde het regeringsontwerp. Van Cauwelaert zegde ook zijn medewerking toe, aanvaardde het Frans als commandotaal, opdat de eenheid van het leger niet in gevaar zou komen, maar vroeg de splitsing in Vlaamstalige en Franstalige regimenten. Van de drie kraaiende „Antwerpse” hanen was C. Huysmans ongetwijfeld de hevigste, terwijl Franck wel erg hees was! Langzaam groeide tussen Vlaamse katholieken en Waalse socialisten een merkwaardige alliantie tegen de regering. Maar toen met de vertrouwenskwestie werd bedreigd, liepen de Vlaamse katholieken terug naar de eigen rangen. De Antwerpse radicale liberaal en latere activist L. Augusteyns nam echter het voorstel van de Vlaamse katholieken over om eentalige, aan het territorium gebonden regimenten op te richten. Hij eiste zelfs het Nederlands als commandotaal! Ondertussen probeerde de Katholieke Vlaamse Kamer-groep toch nog iets van haar oorspronkelijk programma te redden, door op 1 april 1913 eentalige compagnies in plaats van eentalige regimenten voor te stel-

79. de Broqueville aan de koning, 26.II.1913; ARA, AE, de Broqueville, nr. 61.

len⁸⁰. Talrijke katholieken, en ook liberalen bij monde van *Het Laatste Nieuws*, gaven uiting aan hun ontgoocheling, maar welk alternatief zou een linkse regering gebracht hebben ?

Zoals beloofd, begon na de eerste lezing van de militiewet het debat over het regeringsontwerp over het taalgebruik in de krijgsmacht. De Broqueville begon met elke discussie over het Frans als commandotaal uit te sluiten. Verder achtte hij de kennis van de twee landstalen noodzakelijk voor de eenheid van het land. In naam van alle Waalse socialisten en van een aantal liberalen reageerde Destrée daartegen. Hij zette zich ook af tegen de gewestelijke rekrutering zoals een aantal Vlamingen die zagen, en waarschuwde krachtig alle Vlamingen die het regeringsontwerp zouden steunen.

C. Huysmans bleef de stellingen van Destrée bestrijden, maar aan de kant van de Katholieke Vlaamse Kamergroep was het erg stil geworden. De regeringsleider werd gesteund door een gelegenheidscoalitie van liberale Brusselaars, een deel van de liberale Walen en Vlamingen, alle Waalse katholieken en slechts een deel van de Vlaamse.

Bij de stemming over de gewestelijke indeling, met vrije keuze van taalgroep voor de milicien, stemden 102 afgevaardigden tegen en 59 voor, onder wie twee verkozenen van de Meetingpartij, A. Van de Perre en P.J.A. Hendrickx, alsook de Daensisten F.A. Fonteyne en P. Daens, evenals alle socialisten. De liberalen hadden erg verdeeld gestemd : 13 tegen (6 Vlaamse en 7 Waalse) en 20 voor (14 Waalse en 6 Vlaamse). Het amendement-Augusteyns, dat de gewestelijke indeling en opsplitsing in eentalige regimenten voorschreef, en het amendement van enkele Vlaamse katholieken om althans eentalige compagnies te vormen werden met een nog ruimere meerderheid verworpen.

Het regeringsontwerp werd op 23 mei 1913 uiteindelijk aangenomen met 98 stemmen (81 katholieken, P. Daens, F.A. Fonteyne, 10 liberalen, 5 socialisten onder wie C. Huysmans en E. Ansele) tegen 24 (14 Franstalige en één Vlaamse liberaal, 9 socialistische Walen) bij vier onthoudingen (twee Brusselse en één Luikse liberaal, één Brusselse socialist)⁸¹. In de senaat werd het wetsontwerp op 25 juni goedgekeurd met 64 stemmen tegen 24 bij één onthouding.

De taalwet van 1913 bracht op papier zeker enige verbetering. Als we de inhoud ervan nader bekijken, kunnen we besluiten dat de Franse taal voortaan niet langer de enige legertaal was. Vanaf 1 januari 1917 zouden m.b.t. de Militaire School de volgende bepalingen van kracht worden : zowel het toelatings- als het eindexamen van de Militaire School zou een proef bevatten over de ken-

80. Het streefdoel voor het effectief op vredesvoet van een linieregiment volgens Koninklijk Besluit van 6.VI.1911 was als volgt : regiment = 4 bataljons = 1334 man ; bataljon = 4 compagnies = 309 man ; compagnie = 75 man.

81. *AP*, Kamer 1912-1913, p. 1352 (23.V.1913) ; *Le Peuple*, 24.V.1913, p. 2. D.E.F. ; *Het Volk*, 24.V.1913, p. 3 B.C.

nis van het Nederlands ; en verder werd er ook een verplicht college Nederlands in het studieprogramma opgenomen ; tenslotte kregen Nederlandstalige kandidaten het makkelijker om aan de Militaire School te slagen, daar er tweetalige colleges werden ingericht voor de studie van de militaire reglementen en theorieën. Vanaf 1 januari 1915 zouden de militaire geneesheren een praktische proef over hun kennis van de tweede landstaal moeten afleggen. De scholen tot voorbereiding van het lagere kader zouden Nederlandstalige afdelingen krijgen. Met het oog hierop werd de splitsing in het vooruitzicht gesteld van de pupillenschool en van de scholen die de opleiding van de korporaals en onderofficieren verzorgden. Vanaf 1 januari 1914 zouden de mededelingen van de militaire overheden aan het publiek en de berichten van algemene aard aan de troep in de twee talen worden opgesteld. Verder zou de briefwisseling van de militaire overheden aan de administratieve overheden van het Vlaamse land in het Nederlands gebeuren ; voor de Waalse gewesten zou het Frans gebruikt worden⁸². De wet, die van kracht werd op 31 juni 1913, betekende ongetwijfeld op papier een belangrijke stap in het emancipatieproces van de Nederlandstaligen. De Broqueville had voorgesteld wat de koning aanvaardde en de liberalen wilden. De Vlaamsgezinde liberalen hadden eens te meer de limiet bepaald tot waar de katholieke flaminganten konden gaan. De Vlaamse katholieken zouden na het verkrijgen van de taalwet voor het leger nu het regeringsontwerp op de militie stemmen. Dat de toepassing van de wet te wensen over liet, zou vooral blijken tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Koninklijke Militaire School
Leerstoel Geschiedenis
Renaissancelaan 30
1040 Brussel

82. P. HOUBEN, *o.c.*, pp. 108-109.